

TÕLKE MÕISTE DÜNAAMIKAST

Elin Sütiste. Tõlke mõiste dünaamikast tõlketeaduses ja eesti tõlkeloos. Dissertationes semioticae Universitatis Tartuensis 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 184 lk.

Möödunud aasta lõpus, 14. detsembril 2009, kaitses Elin Sütiste Tartu Ülikooli semiootika osakonnas filosoofiadoktori kraadi väitekirjaga, mille sõnastatud eesmärk on analüüsida tõlke mõiste dünaamika avaldumisvormi tõlketeaduses ja eesti tõlkeloos (lk 8¹). Keelend *tõlge* tähistab töös nii protsessi (tõlkimist) kui ka selle saadust (tõlget), pidades silmas tõlketeaduse arengu- ja ehk ka inglise *translation*'i tähistusloogikat. Tunnistanud tõlketeaduse keskseks metodoloogiliseks probleemiks võimetuse sõnastada oma uurimisobjekti, ühendab väitekirja tõlke(protsessi) olemuse mõistmisel tõlketeaduse vahendid tõlkesemiootika omadega ja jõuab tähenduse, tõlgendamise ja tõlkimise mõisteid üksteisele lähendades arusaamiseni tõlkegevusest kui kommunikatsiooniprotsessist, milles inimese puhul kannavad semiootilisi funktsioone kõik viis meelt. Produktist protsessi suunas liikumine tuletab analoogia korras meelde kultuuriuurijate kavallust: tahtmata opereerida terminiga, mis võib definitsioonist sõltuvalt osa kultuuri uurimisobjektina vastuvõteta-

¹ Leheküljenumbrid sulgudes viitavad dissertatsiooni lehekülgedele. Et numeratsioon pole teose ulatuses läbi, on artiklite puhul lisatud pealkirjade lühendid (Processual Boundaries..., Roman Jakobson..., „Hea tõlke” konstrueerimine..., Märksõnu eesti tõlkeloost...). Väitekirja sissejuhatavale osale on viidatud ilma pealkirjata.

matuks kuulutada, soovitatakse kultuuri mõista pigem kujuneva/kujutletud nähtuse kui stabiilse olekuna ja loobuda diskreetseid üksusi märkivast kontseptist, uurides selle asemel kultuurilisi protsesse, kultuurilist mõju jmt.

Doktoritöö tervikuna – teemaarendusest vormistamiseni – esitleb rahuliku ja ranget mõtlemist. Pretendeerima ta lõplikkusele, tahtmata teha või öelda kõike korraga ja jõuda kõlavate järeldusteni, valmistab dissertatsioon ette professionaalse tõlkesemiootiku või -teadlase karjääri, sealhulgas eesti tõlkeloo kirjutamist, kirjutab viimasesse kaks sissejuhatavat peatükki ja peab silmas iseenda teoreetilist vastupidavust, mis lubaks kirjutada järgmisi. Huvi teooria vastu on pragmaatiline. Sissejuhatus sedastab, et nii kultuuri-semiootikas kui ka deskriptiivses tõlketeaduses (viimane on rakenduslikku tõlketeadust kõrvale jättes väitekirja kitsam tõlketeaduslik valdkond) ei arene teooria vaakumis, vaid tihedas seoses konkreetse materjalil põhineva uurimusega (lk 10). Konkreetne materjal on ajakirjas Eesti Kirjandus ja Looming XX sajandi esimesel poolel ilmunud tõlkeemalised kirjatööd. Teoorias on kõige rohkem dialoogi otsitud Peeter Toropiga, kelle töös saavad kokku kultuurisemiootika ja tõlketeadus, viimase puhul nii teooria kui ka ajalugu.

Väitekirja põhiosa moodustavad neli artiklit: koos Peeter Toropiga kirjutatud „Processual Boundaries of Translation: Semiotics and Translation Studies”, avaldatud 2007. aastal ajakirjas *Semiotica* (eestikeelne versioon „Tõlke-

teadus, semiootika ja tõlkeprotsessi pii-rid" ilmus sama aasta Keele ja Kirjanduse juulinumbris); „Roman Jakobson and the Topic of Translation: Reception in Academic Reference Works”, ilmunud 2008. aastal ajakirjas *Sign Systems Studies*; „„Hea tõlke” konstrueerimine tõlkekriitikas (ajakirjas Eesti Kirjandus aastail 1906–1922 avaldatud tõlkearvustuste põhjal)”, ilmunud 2008. aastal Maris Kirme ja Rein Veidemani toimetatud kogumikus „Kriitika diskursus: minevik ja tänapäev” Tallinna Ülikooli toimetiste sarjas „Acta Universitatis Tallinnensis”; „Märksõnu eesti tõlkeloost 1906–1940: tõlkediskursust organiseerivad kujundid”, ilmunud Keeles ja Kirjanduses 2009, nr 12.

„Vajadus taidetõlke ajaloo kirjapanekuks kasvab iga aastaga,” kirjutab Peeter Torop 1980. aastate lõpul. Nüüd on meil väitekirja kolmanda ja neljanda artikli näol esimest korda lugeda ühe tõlkija või ühe kirjanduse retseptiooni piire ületav uurimus, mis peab silmas tõlkeloo kirjutamist.

Kuni Loomingu esimese numbri ilmumiseni 1923. aastal oli Eesti Kirjandus ainus eesti kirjandus- ja humanitaarakiri, mille väljaandjaks oli laiapõhjalisem kirjandusinstituut ja mis ilmus järjepidevalt pikka aega järjest, erinevalt näiteks Noor-Eesti rühmituse ajakirjadest („Hea tõlke” konstrueerimine..., lk 104). Nii on üsna loogiline otsida Eesti Kirjanduses ajavahemikus 1906–1922 ilmunud tõlkearvustusest (neid on 62) vastust küsimusele, missugune oli hea tõlge XX sajandi esimeste kümnendite ettekujutuses. Tõlkekriitikat avaldati arvustuste rubriigis. Tõlkearvustuste kirjutajaid oli paarikümne ringis, kõige produktiivsem oli pikaaegne peatoimetaja Jaan Jõgever 44 arvustusega. Tema (ega teiste) hinnangutes ei ole nähtud ainult personaalset sisu, vaid ka sotsiaalset, ajastuspetsiifilist mõõdet (lk 28). Vastus küsimusele, missugune on

„hea tõlge” Eesti Kirjanduse arvustustes, lubab öelda, missugune oli tõlke tollase mõiste prototüübi-definitsioon (lk 16).

Tõlke ühe olulisema hindamiskriteeriumina on materjali analüüsis välja tulnud tõlke funktsioon vastuvõtvas kultuuris, s.o tõlkeid hinnati vastuvõtva kultuuri loogikast lähtudes. Selget vahet tehti kõrge kultuurilise väärtusega tõlkel ja „pornografilisel turukirjandusel” („Hea tõlke” konstrueerimine..., lk 119), kusjuures tõlkekirjanduse kvaliteet pidi olema algpärandist kõrgem. Tõlkele keskenduvat analüütilist, kahte teksti omavahel võrdlevat kriitikat on vähe, selle asemel luuakse kolmveerandis arvustustest („Hea tõlke” konstrueerimine..., lk 124) seoseid tõlgitud teose ja eesti kultuuri vahel, tõlkeid käsitletakse oma kultuuri tekstidena.

Väitekirja viimane, „Märksõnade” artikkel toetub kognitiivlingvistilisele eeldusele, et kõnepruuk kannab teavet hoiakute ja mõtlemisviiside kohta, ja annab kirjandusajakirjades kasutatud metafoorseid keelendeid analüüsides teada, kuidas eesti kultuuris kuni Teise maailmasõjani tõlgetest kõneldi. Tõlkimist mõtestati kolme suurema kujundirühma – kunsti, kaubanduse ja ümberistutamise – kaudu (Märksõnu eesti tõlkeloost..., lk 14).

Väitekirja annab metoodilise ülevaate eesti tõlkeloo ühest perioodist, sidudes materjalist tuletatud tõlgete diferentseerimise parameetreid tänapäeva eestikeelse tõlketeaduse (Peeter Toropi tõlkekriitika tüüpide, tema tõlkeloo koostamise programmi) ja rahvusvahelise praktikaga.

Kahtlemata eesti tõlkeloo vajaduses, on vajaduste ja võimaluste kokkulangemine siiski kahtlane. Sestap algab väitekirja tuumosa targu võimalikku auditooriumi avardades artiklitega, mis on kirjutatud inglise keeles. Esimeses, Peeter Toropiga kahasse kirjutatud artiklis, on Elin Sütiste osa seotud ees-

kätt Roman Jakobsoni teadusliku panuse analüüsiga.

„Ettekujutus R. Jakobsonist kui paljude valdkondade jaoks mõjukast teadlasest on muutunud juba stambiks,” kirjutab Elin Sütiste. Et humanitaaria tänane argipäev on postjakobsonlik, saab sissejuhatavate üldainete kuulamise järel aru tõepoolest ka see bakalaureuseüliõpilane, kes hiljem magistritööd ei kirjuta. Roman Jakobsoni kommunikatsioonimudeli ja keele kuue funktsiooniga algavad keele-, kirjan- ja tõlketeooria kursused, kui loetelu rohkem kui poolikuks jätta. Jakobson ise on määratlenud end moodsate distsipliinide ranget iseseisvust võõristades vene filoloogina. Tema kirjelduskeeli on aga laenanud ka teised teadusharud antropoloogist semiootikani.

Jakobsoni panus tõlketeadusesse on kolme tõlkeviisi eristamises, mille ta esitas esmakordselt 1952. aastal antropoloogide ja lingvistide konverentsi lõppsõnas (*Processual boundaries...*, lk 204, märkus 2). See oli murrangupunkt tõlketeaduses, muutes tõlkimise lingvistilisele märgile tähendust andvaks semiootiliseks protsessiks. Jakobsoni mõistekasutus ei ole ühemõttelist rangust isegi tema krestomaatilistes töedes. Tõsiasi seletamiseks on väitekirja sissejuhatuses ilmikas joonealune märkus Jakobsonilt endalt: „Mina järgin ikka oma kadunud õpetajat A. M. Peškovskit, kes ütles: „Ärme nägele[me] terminoloogia üle, kui teil on nõrkus uute terminite vastu, siis kasutage neid. Minu poolt nimetage midagi kas või „Ivan Ivanovičiks”, nii kaua kui me aru saame, mida te silmas peate” (lk 25). Jakobson teeb selle, mida ta silmas peab, oma lugejale justkui lahkelt selgeks, kuigi tema perspektiivi hilisemad ja vahel poleemilised edasiarendused kinnitavad, kui väga sõltub arusaamine lugejast. Jakobsoni tüpoloogia pidev ümbersõnastamine käib tõlketeaduse arengudünaamika

juurde kui invariantne tõsiasi, millega arvestada.

1952. aasta konverentsi lõppsõna saab kanoonilise kuju 1959. aastal ilmunud artiklis „On Linguistic Aspects of Translation”. Ennekõike sellele kirjatoole ja 1960. aastal ilmunud artiklile „Linguistics and Poetics” (kus on kirjas kommunikatsiooniskeem) on rajatud Jakobsoni lingvistika, tõlketeaduse ja semiootika retseptsioon, kui otsustada nimetatud distsipliinide akadeemiliste teatmeteoste² põhjal (kuigi Jakobsoni personaalbibliograafias on kokku 686 nimetust). Niisuguse, akadeemilise uurimuse pealiskaudsusele viitava tulemuseni jõuab Elin Sütiste artiklis „Roman Jakobson and the Topic of Translation”. Artiklist tuleb välja ka kvantitatiivsete meetodite väärtus humanitaarias: neid kasutamata ei saa olla ka kindlaid postulaate. Valimi läbi vaatamine on olnud töömahukas, aga ülevaatliku teadmise saab. Jakobsoni tööde mainimise tuvastamine on olnud eeltöö: „... põhieesmärgiks on kirjeldada ja analüüsida seoseid, mida loovad aka-

² E. R. A s h e r (ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. 10 vols. Oxford: Pergamon Press, 1994; M. B a k e r (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London–New York: Routledge, 1998; P. B o u i s s a c (ed.), *Encyclopedia of Semiotics*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1998; W. B r i g h t (ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*. 4 vols. New York–Oxford: Oxford University Press, 1992; K. B r o w n (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. 14 vols. Amsterdam etc.: Elsevier, 2006; H. K i t t e l, A. P. F r a n k, N. G r e i n e r, T. H e r m a n s, W. K o l l e r, J. L a m b e r t, F. P a u l (eds.), *Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Teilband 1. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2004; R. P o s n e r, K. R o b e r t i n g, T. A. S e b e o k (eds.), *Semiotik. Ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur*. 4 vols. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1997–2004; T. A. S e b e o k (ed.), *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. 2nd ed. 3 vols. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1994.

deemilised teatmeteosed Roman Jakobsoni ja tõlkimise teema vahel. ja selgitada välja, kas ja kuidas seostatakse R. Jakobsoni arusaamu tõlkimisest tema vaadetega keelele ja kommunikatsioonile üldisemalt” (lk 8).

Lingvistikaentsüklopeedias on kokku 33 artiklit, kus võinuks siduda Jakobsoni ja tõlketeema, seost on nimetatud viies. Jakobson seotakse tõlketeemaga sel juhul, kui märksõna on seotud viimasega, kui artikli keskmes on Jakobson, tõlketeemat jutuks ei võeta. Semiootikaalastes teatmeteostes on analoogilisi artikleid kuus, kusjuures Jakobson on tõlketeemaga ühendatud neljas. Neist kahe artikli fookuses on tõlkimine, kahes Jakobson. Tõlkeentsüklopeediate 218 artiklist viitab Jakobsonile 35. Märksõna *Roman Jakobson* tõlkeentsüklopeediatest otseselt puudub. Jakobsoni ja tõlketeema seostamisel piirduakse viitega Jakobsoni töödele, kusjuures ülekaalukalt „Tõlkimise lingvistilistele aspektidele”,

mida mainitakse teatmeteoste valikus kokku 47 korda „Lingvistika ja poetika” 18 viite vastu ning kõiki teisi tekste on nimetatud ühel korral.

Kui Jakobson on nii „kasutamata”, siis on Elin Sütiste leidnud oma tundmatu maa, mida avastada. Ta kirjutab: „...siinkirjutajale teadaolevalt seni põhjalikumalt läbiuurimata teema on Jakobsoni tõlkealaste vaadete seosed tema kommunikatsioonimudeliga. Märkusi selles suunas leidub peamiselt vaid poeetilise funktsiooni ja luule tõlkimatuse väite kokkuviiimisel.... Jakobsoni enda töödest ilmneb, et tõlkimist peab ta eeskätt metakeeliseks operatsiooniks, mis tavaliselt puutub peamiselt keele referentsiaalsesse ehk kognitiivsesse funktsiooni, milles keel sõltub kõige vähem grammatikast” (lk 26). Võimalusi Jakobsoni uurimiseks loetleb väitekirjandus veelgi, mis lubab loota huvide ja võimaluste õnnelikku kokkusaamist.

ANNE LANGE